

KOZMOPOLITIZAM PROTIV KOMUNITARIZMA: NOVI SUKOB U EUROPSKIM DEMOKRACIJAMA¹

Wolfgang Merkel

WZB Centar za društvene znanosti Berlin

SAŽETAK

Na temelju usporedbe istraživanja elita u pet zemalja (Njemačka, Poljska, Turska, Meksiko i SAD) i podataka iz baza *World Values Survey* (WVS) i *Transatlantic Trends Survey* (TTS) autor identificira stvaranje novog političkog rascjepa između kozmopolita i komunitaraca. Novi rascjep izaziva podjele unutar biračke baze i stranačkih struktura u etabliranim strankama, izaziva predstavnički jaz i otvara prostor populističkim strankama. Autor raspravlja o posljedicama ovog novog rascjepa za demokraciju i upozorava da nove populističke stranke smanjuju predstavnički jaz ali štete demokraciji ako potkopavaju demokratske principe jednakosti zagovarajući rasnu, etničku, vjersku ili pak rodnu isključivost. S druge strane, etablirane stranke također štete demokraciji ako je pokušavaju spasiti koristeći nedemokratske zabrane ili moralističku isključivost. Autor zaključuje da je za demokraciju najbolji put koji primat daje demokraciji nacionalne države dok god je ona u stanju organizirati donošenje odluka na demokratskiji način od supranacionalnih institucija.

KLJUČNE RIJEČI: politički rascjepi, populizam, demokracija, predstavnički jaz, kozmopolitizam, komunitarizam

Globalizacija je promijenila svijet. Intenzivirala je gospodarske, komunikacijske, kulturne i političke odnose među državama u nikad ranije viđenom razmjeru. Također je transformirala unutarnje funkcioniranje društava, njihove strukture, institucije, organizacije, procedure, distributivne odnose, klase, slojeve, diskurse i pravne norme. Motori globalizacije bile su tehnološke inovacije i ekonomska utrka za profitom, ali i poli-

1 Uz autorovo dopuštenje ovdje objavljujemo prijevod teksta koji je izvorno objavljen pod naslovom „Kosmopolitismus versus Kommunitarismus: Ein neuer Konflikt in der Demokratie“ kao poglavlje u zborniku radova: Philipp Harfst, Ina Kubbe and Thomas Poguntke (eds.) (2017) *Parties, Governments and Elites: The Comparative Study of Democracy*. Wiesbaden: Springer VS, 9–23.

tičke odluke, počevši s neoliberalnom „revolucijom“ Thatcher i Reagana krajem 1970-ih, zatim sa sekuritizacijom globalizacije putem Vašingtonskog konsenzusa 1989/1990, pa do zaokreta prema „Trećem putu“ koji su napravili američki Demokrati i glavne socijaldemokratske stranke Zapadne i Istočne Europe na prijelazu tisućljeća. Posljedica je, očekivano, bio povratak povećane socioekonomske nejednakosti u zemljama OECD-a. To je već drugdje opisivano i analizirano tako da nema potreba za ponavljanjem na ovome mjestu.

Umjesto toga, htio bih se usredotočiti na političke izazove globalizacije te ih u cijeloj njihovoj složenosti svesti na jedno normativno pitanje – u kojoj mjeri bi granice nacionalnih država trebale biti otvorene, a u kojoj mjeri zatvorene? Otvaranje i zatvaranje granica ovdje razumijemo u cjelovitom smislu – posrijedi su otvaranje granica za robe, kapital i usluge, ali i pitanja migracija i univerzalnosti ljudskih prava,² prekograničnog zagađenja okoliša, klimatskih promjena ili pak prenošenja suverenih prava nacionalnih država na supranacionalne organizacije i režime. Za empirijske dokaze ponajviše ću se oslanjati na podatke prikupljene u okviru kolektivnog istraživačkog projekta na berlinskom WZB institutu društvenih znanosti, pod vodstvom Ruuda Koopmansa, Michaela Zürna i mene.³

U pozadini normativne formulacije (u kojoj mjeri bi granice *trebale* biti otvorene ili zatvorene?) su empirijska pitanja, a posebice sljedeća:

1. Koje društvene promjene su proizašle iz otvaranja granica tijekom globalizacije? Jesu li stvorile novi rascjep u razvijenim demokracijama kapitalističkoga Zapada ili u defektnim demokracijama izvan jezgre zemalja članica OECD-a? Odnosno, je li moguće identificirati novi društveni rascjep između kozmopolitskih dobitnika i komunitarističkih gubitnika ili skeptika globalizacije?⁴
2. Nakon što odgovorimo na ova empirijska pitanja, možemo se – dapače, moramo se – upitati kako se može baviti pitanjem otvaranja granica na način da naše demokracije postanu više, a ne manje pravedne, solidarne i demokračične?⁵ Ovaj članak zaključujemo ponovnim postavljanjem pitanja demokračičkog legitimiteta demokračičkih poredaka u doba kozmopolitskih i komunitarističkkih izazova.

2 Ovdje se referiram samo na takozvanu prvu generaciju ljudskih prava, tj. negativna, defanzivna prava, a ne na pozitivna prava participacije (druga generacija) ili socijalna prava (treća generacija), koja su puno problematičnija u smislu svoje univerzalnosti.

3 Većinu empirijskog posla na projektu *Cosmopolitanism and Communitarianism – How Globalization is Reshaping Politics in the 21st Century* obavili su Oliver Strijbis, Celine Teney i Pieter de Wilde.

4 Dolje vidjeti detaljniju elaboraciju ovih kategorija.

5 Ova tri atributa nisu *a priori* limitirana na nacionalnu državu, no uvijek ih treba razumijevati kao da se referiraju i na relevantne sfere onkraj nacionalne države.

1. DRUŠTVENI RASCJEPI

Uz Harryja Ecksteina (1966), kao i Allardta i Pesonena (1967), Seymour M. Lipset i Stein Rokkan (1967) bili su ključni autori koji su skovali pojam društvenih rascjepa u kontekstu suvremenih istraživanja o političkim strankama. Zanimljivo je da Lipset i Rokkan opisuju povijesni slijed i razvoj četiriju klasičnih rascjepa, no ne daju jasnu definiciju samoga pojma. Posljedično su sociolozi i politolozi, pa i sama politologija općenito, na različite načine koristili ovaj pojam. Stefano Bartolini (2005, 16) je kritizirao ovakav nenamjerni konceptualni pluralizam, te se oslonio na Marxovo shvaćanje društva i politike kako bi ukazao na blisku uzročnu vezu između društvenih sukoba i političkoga poretka. Bartolini proširuje pojam društvenog rascjepa u analitički koncept koji se sastoji od tri dimenzije (2005, 16–17):

- *empirijski* element koji se prvenstveno manifestira u interesima unutar suprotstavljenih društvenih struktura;
- *normativni* element, tj. prilično koherentni skup vrijednosti i uvjerenja koji tvori identitet neke skupine;
- *organizacijski* element, tj. institucije i organizacije, poput stranaka, koje usmjeravaju svoje mobilizacijske strategije prema rascjepu te ga stoga pojačavaju.

Potrebno je ispitati sve tri dimenzije kako bi se utvrdilo jesu li globalizacija te društveni i politički otpori prema njoj stvorili novi društveni rascjep između kozmopolitizma i komunitarizma. Što znače ova dva složena i kontroverzna filozofska pojma? Kozmopoliti, s različitim prioritetima i intenzitetom, zagovaraju otvaranje granica: slobodno kretanje roba, usluga, kapitala, prava i ljudi, a mjerama protiv klimatskih promjena daju prednost pred povijesno utemeljenim, no normativno kontingentnim granicama nacionalnih država. Prema temeljnom kozmopolitskom argumentu, ovlasti nacionalnih država i međuvladina suradnja nisu dovoljne za učinkovito suočavanje s izazovima globalizacije. Sukladno tom argumentu, suverena prava nacionalnih država treba prenijeti na supranacionalna tijela. Europska unija (EU) bi mogla biti jedan od modela takvog prijenosa suverenosti. Kozmopoliti imaju iznadprosječnu razinu obrazovanja, iznadprosječna primanja te visoke razine kulturnog i ljudskog kapitala. Preferiraju multikulturalizam, odbacuju asimilaciju, te su visoko mobilni kako prostorno, tako i na tržištu rada. Ukratko, u pravilu se radi o globalizacijskim dobitnicima. Craig Calhoun (2002) naziva ih, ne bez doze (auto)ironije, *frequent flyers* naših društava.

Komunitarce možemo idealtipski konceptualizirati pomoću suprotnih atributa od onih navedenih kod kozmopolita. Oni u pravilu imaju ispodprosječnu razinu obrazovanja, ispodprosječna primanja te, u doslovnom smislu, ograničeni kulturni i ljudski kapital. Odbacuju multikulturalizam te nisu odveć mobilni, niti prostorno ni profesionalno izvan nacionalne

države. Komunitarci su u pravilu globalizacijski gubitnici te su posebno gospodarski i kulturno zainteresirani da se očuvaju strogo kontrolirane granice nacionalnih država.

Ovo su, dakako, idealtipske konstrukcije. U stvarnosti pojedinci ne izražavaju odjednom sve ove karakteristike. No, što ih više posjeduju, to ih je moguće jasnije smjestiti na jednom ili drugom polu ovoga društvenog rascjepa. Uz to, što se više pojedinci sâmi vide na jednom od dva pola, a ne u nekom od prijelaznih oblika u sredini, to će politički i društveni poduzetnici snažnije mobilizirati po ovoj osnovi te tako jačati ovaj trend koji izvire iz društvenih struktura. Pa ipak, pojedinci, kao i organizacije, zasigurno mogu posjedovati elemente obaju idealtipova, posebice u slučaju velikih, široko definiranih kolektivnih organizacija koje žele predstavljati širok krug ljudi, kao što je to kod takozvanih narodnih stranaka (*Volksparteien*) u kontinentalnoj Europi.

Na ovom mjestu treba izreći još jednu napomenu. Predstavio sam idealtipove kozmopolitizma i komunitarizma bez ikakvih normativnih preferencija za jedan ili drugi idealtip. Na kraju ću se, ipak, pozabaviti nekim moralnim problemima, ako ne i dvojbama, koje su svojstvene svakoj od ove dvije pozicije. Jedino mjerilo na temelju kojega bi trebalo prosuđivati razvoj društvenih rascjepa jest pitanje vodi li on u više ili manje demokracije.

2. KONFLIKTNE STRUKTURE

U našem se istraživanju mogu prepoznati dvije konfliktne dimenzije: gospodarska, koju oblikuju različiti ekonomski interesi, te kulturna, koja polarizira na pitanjima imigracije i prihvata izbjeglica. Što se više ove dvije dimenzije preklapaju na jednome polu, te ih dovoljno velik broj pojedinaца tako percipira, to je veći socioekonomski potencijal sukoba. U našem komparativnom istraživanju pet zemalja⁶ Oliver Strijbis, Céline Teney i Marc Helbling (pogl. 2) utvrđuju jasnu podjelu između kozmopolitskih elita i komunitarističkih „masa“. Do ovakvoga su zaključka došle i druge studije koje su koristile drugačije konceptualno pojmovlje (npr. Kriesi i dr., 2008).⁷ Kako bi objasnili nastanak ove podjele, autori formuliraju i testiraju tri hipoteze:

1. Podjelu prvenstveno određuju ekonomski interesi. Elite posebice profitiraju od globalizacije.

6 De Wilde, Pieter, Koopmans, Ruud, Merkel, Wolfgang, Strijbis, Oliver, Zürn, Michael (u tisku) *The Struggle over Borders: The Sociology of Cosmopolitanism and Communitarianism*.

7 Što se tiče otvaranja granica, Kriesi i dr. govore o „integracionistima“ i „demarkacionistima“, no uvelike se libe normativno ukorijeniti ove koncepte.

2. Podjelu prvenstveno uzrokuje nejednaka raspodjela kognitivnih resursa, s time da oni s većim kognitivnim resursima (elite) naginju kozmopolitizmu, a one s manjim kognitivnim resursima možemo pronaći na komunitarističkom polu.
3. Podjelu uzrokuje nejednaka raspodjela kulturnoga kapitala, pri čemu se oni koji posjeduju transnacionalne mreže, te često putuju ili mijenjaju boravište, većinom opredjeljuju za globalizaciju i kozmopolitizam, a oni koji su gotovo isključivo vezani uz nacionalne društvene i profesionalne kontakte, kao i „stacionarni“ kulturni i ljudski kapital, imaju dobre razloge biti protiv globalizacije, a za jasno definirane komunitarističke jedinice.

Podaci za testiranje ove tri hipoteze uzeti su iz ankete provedene tijekom 2014. i 2015. godine u pet zemalja (Njemačka, Poljska, Turska, Meksiko i Sjedinjene Američke Države) među elitama u dvanaest područja: politici, upravi, pravosuđu, vojsci i policiji, sindikatima, lobističkim skupinama, poslovnom i financijskom sektoru, akademskoj zajednici, vjerskim ustanovama, civilnom društvu, medijima i kulturi. Ovim elitama postavljena su ista pitanja kao i općoj populaciji u petom i šestom valu *World Values Survey (WVS)*, kao i u *Transatlantic Trends Survey (TTS)* 2008. i 2009. godine. Dobiveni su sljedeći rezultati:

1. Hipoteza o čisto ekonomskim razlozima, tj. teza da elite profitiraju od globalizacije, dok prosječni građanin snosi većinu troškova, nije mogla biti dovoljno potvrđena. Kao prvo, niži slojevi u manje razvijenom Meksiku i Turskoj u svojim se stavovima jedva razlikuju od svojih parnjaka u visokorazvijenoj Njemačkoj i Sjedinjenim Državama, premda su prvi svakako profitirali od globalizacije, dok potonji nisu. Kao drugo, što još više govori protiv ekonomskog objašnjenja, elite ne samo da izražavaju „ekonomske“ preferencije za slobodnu trgovinu i imigraciju (radne snage), već i pridaju puno veću važnost klimatskim promjenama i univerzalnosti ljudskih prava od opće populacije.
2. Nasuprot tome, obrazovanje je snažno korelirano s kozmopolitskim vrijednostima: što netko ima viši stupanj obrazovanja, to više pokazuje kozmopolitske preferencije. Štoviše, elite i viša srednja klasa dolaze u napast koristiti kozmopolitske preferencije kao statusni simbol, te stoga kao kulturnu strategiju statusne diferencijacije nasuprot nižim slojevima.
3. Najsnažnije objašnjenje za kozmopolitske stavove leži u „kulturnome kapitalu“. Kozmopolitizam u ovom smislu nije samo ograničen na političke, pravne ili ekonomske stavove, već služi identitetu „građana svijeta“ i životnome stilu koji s njime ide ruku pod ruku. Na taj način formira se zasebna grupa ljudi koju odlikuju

politička dalekovidnost, specifičan habitus i viša razina moralne osjetljivosti.

Ekonomski interesi sami po sebi objašnjavaju relativno malen dio toga što čini podjelu na kozmopolitske elite i komunitarističke „mase“. Kozmopolitske stavove i statusne razlike naspram komunitarističkih pozicija ponajviše objašnjavaju ljudski (obrazovanje) i kulturni kapital. Usprkos eksplanatornim razlikama, ova tri faktora – ekonomski interesi, razina obrazovanja i kulturni kapital – preklapaju se u kategorijama „kozmpolitskog“ i „komunitarističkog“. Stoga možemo očekivati pojačavanje i stabilizaciju crta razdjelnica. Postoje jasni pokazatelji da na društvenoj razini nastaje novi rascjep kojega podupiru i pojačavaju narativi izgradnje identiteta kozmopolitizma i nacionalističkoga komunitarizma. Ovo pak utječe na stranački sustav. Diskursi i uspjesi desnih populista teško se mogu objasniti bez ove dimenzije sukoba. U većini stranačkih sustava u Zapadnoj i Istočnoj Europi etablirale su se desne populističke stranke, sa sve većim izbornim i političkim značenjem. To, međutim, nije predmet naše rasprave. Umjesto toga, želim sada prijeći na tip političke stranke koji teško može uspješno mobilizirati na ovom društvenom rascjepu, te je doista u opasnosti od velikih gubitaka, budući da ovaj rascjep izravno presijeca stranačke strukture i biračku bazu.

3. DVOJBA NARODNIH STRANAKA

U Zapadnoj su se Europi takozvane narodne stranke (*Volksparteien*) posebice našle pod pritiskom novoga rascjepa. Rascjep između kozmopolitskog i komunitarističkog izravno presijeca njihove programe, njihove politike, njihovo članstvo i njihovo biračko tijelo. Čini se da su socijaldemokratske narodne stranke (lijevi centar) snažnije od drugih stranaka pogođene ovime, budući da njihovi programi tradicionalno imaju i snažno kozmopolitske (internacionalističke) i snažno komunitarističke („narodni dom”)⁸ korijene. Osim toga, ove stranke obično u svojoj organizacijskoj strukturi pokazuju neravnomjerni disparitet. Članska (i biračka) baza je često podijeljena u dva tabora – s jedne strane komunitaristički radnici, a s druge pripadnici srednje klase s kozmopolitskim korijenima, zatim srednji stranački dužnosnici koji su najčešće iz nove srednje klase u usponu i u glavnini iskazuju kozmopolitske preferencije, te konačno stranačko vodstvo koje većinom ima kozmopolitska uvjerenja, no također zauzima

8 *Folkshemmet* (šved. „narodni dom”) bio je od kasnih 1930-ih pa sve do 1990-ih vodeći princip švedske socijaldemokracije, a za svoj cilj imao je kohezivnu i solidarnu zajednicu unutar jasno određenih granica. Dok je ova ideja izgubila na snazi u Švedskoj, u Danskoj su je prigrlile skoro sve političke stranke te je ondje povezana s idejom o samoodrživoj nacionalnoj državi.

i komunitarističke pozicije iz strateških, izbornih razloga. Sukob između ova dva tabora, kao i unutar i između tri organizacijske razine nije riješen, te je vjerojatno i nerješiv. U ovom se kontekstu na izjavu bivšeg predsjednika SPD-a Sigmara Gabriela kako je SPD „stranka gromoglasnog i jednog i drugog“, čime je reafirmirao slogan Willyja Brandta, može gledati kao na pokušaj da se artikulira ideološko-organizacijske lomove unutar stranke kao specifičnu responzivnost naspram vrijednosnog pluralizma u društvu.

Narodne stranke na desnome centru su snažnije ukorijenjene u tradiciju nacionalne države, te su tradicionalno skeptičnije prema multikulturalizmu, manjinskim pravima i imigraciji. No, s obzirom da stranke desnog centra naginju prema sredini stranačkoga spektra, gotovo neizbježno naposljetku „uvoze“ kozmopolitska uvjerenja te, sukladno tome, i sukob između komunitaraca i kozmopolita. To je bio slučaj s CDU-om od početka Velike koalicije 2013. godine. Sukob unutar stranke intenzivirao se od 2015. godine, nakon što je došlo do iznenađujućeg i programski nepotkrijepljenog zaokreta Angele Merkel i stranačkog vodstva u izbjegličkoj politici.⁹ Ovaj se sukob s popriličnim intenzitetom odigrao posredno, između CDU-a i sestrinske stranke CSU. Ključna točka prijepora u kozmopolitsko-komunitarističkom sukobu ležala je u pitanju otvaranja ili zatvaranja granica za izbjeglice i tražitelje azila, kao i u pitanju može li država legitimno postaviti gornje granice za prihvrat izbjeglica i tražitelja azila. Vodstvo CDU-a je, iznenađujuće i suprotno vlastitim programskim opredjeljenjima, zauzelo kozmopolitski stav, dok je CSU svojim konzervativnim komunitarističkim stavom ostao vjeran svojoj programskoj tradiciji.

Kozmopolitsko-komunitaristički sukob u Europi prijeti ubrzanjem stalnoga pada narodnih stranaka. Glavni dobitnici uslijed tog sukoba neće biti samo desni populist, već i kozmopolitske postmaterijalističke stranke koje su se odavno etablirale nauštrb tradicionalnih stranaka lijevoga centra. Populistička je desnica zauzela puno političkog prostora desno od tradicionalno konzervativnih stranaka u Zapadnoj Europi, nakon što su kozmopolitizirane narodne stranke napustile taj prostor. Danska narodna stranka, FPÖ u Austriji, Nacionalna fronta u Francuskoj, te „Stranka za slobodu“ Geerta Wildersa se ističu, no nikako nisu jedini primjer. U Švicarskoj je Švicarska narodna stranka (SVP) integrirana u svestranačku vladajuću koaliciju. U dijelovima Istočne Europe, posebice u Mađarskoj i Poljskoj, neliberalni desni populist su dominantne stranke u vladi.

9 U drugoj polovici 2016. vodstvo CDU-a je ovaj problem počelo shvaćati kao pitanje mobilizacije širokih slojeva svojih birača kojima se obraćaju kao narodna stranka, te je odgovorila ponovnim zaokretom u izbjegličkoj i azilantskoj politici, u smjeru snažnijeg zatvaranja granica.

Zapadna su društva u zadnjih četiri desetljeća prošla kroz daleko-sežne kulturne promjene. Novi životni stilovi, istospolni brakovi, jednake šanse za oba spola, multikulturalizam i okolišna pitanja dominiraju kako diskursom tako i procesom kreiranja javnih politika. Najkasnije krajem 1990-ih, s dolaskom politike „Trećega puta“, u socijaldemokratskim su strankama ova pitanja na margine potisnula pitanje raspodjele (Merkel i dr., 2008). Progresivizam se stoga počeo sve više definirati u kulturnom, tj. kozmopolitskom smislu. Općenito, kozmopolitske elite drže ključne položaje u poslovnom svijetu, u državnom aparatu, u strankama i u medijima. Kozmopolitski diskurs vladajućih elita postao je vladajući diskurs u razvijenim društvima s obje strane Atlantika. Njegova kritika često je podvrgnuta moralnoj delegitimaciji u javnoj sferi. Teme i pojmovlje u javnoj raspravi budno se ispituju s obzirom na moralnu dopustivost te ih se, ako se ocijeni da je potrebno, stavlja na političko-moralni indeks. Ovo diskurzivno ograničavanje imalo je za posljedicu lakoumnno prepuštanje borbenog pokliča otpora „političkoj korektnosti“ u ruke desnih populista. Međutim, nostalgični povratni udarac protiv ljubomorno čuvane kulturne modernizacije je gotovo logična i bespomoćna reakcija manje obrazovanog, pretežito muškog stanovništva iz niže i niže srednje klase, kao i konzervativaca iz svih društvenih slojeva. Ove skupine sebe vide kao gubitnike kulturne moderne. U slučaju niže i niže srednje klase postoji osobito snažno preklapanje statusa ekonomskih i kulturnih gubitnika. Iz ove se perspektive populistički revolt može prije svega tumačiti kao reakcija na pretjerani kozmopolitizam i moraliziranje glavne struje i bolje stojećih slojeva. Je li ovaj sukob štetan za demokraciju?

4. KOZMOPOLITIZAM, KOMUNITARIZAM I DEMOKRACIJA

Sukobi nisu ništa novo u demokraciji. Naprotiv, jedna od ključnih prednosti demokracije naspram ostalih oblika političkih režima jest njena sposobnost da mirno razriješi sukobe sukladno *a priori* kodificiranim i legitimiranim procedurama. Što bi onda mogao biti specifičan izazov za naše demokracije koji proizlazi iz novoga društvenog rascjepa? Ovdje ćemo kratko razmotriti dva takva izazova.

4.1. POLARIZACIJA

Pozicije kozmopolita i šovinističkih komunitarista¹⁰ normativno se nalaze na suprotnim polovima. Ovo vrijedi kako na teorijskoj razini tako i u

¹⁰ Bitno je ponovno spomenuti kako unutar širokog spektra komunitarizma razlikujem dvije inačice – socijaldemokratsku verziju solidarne i kohezivne zajednice, te nacionalno-šovinističku verziju isključivanja drugih.

praktičnoj politici. U stranačkom krajoliku, ova polarizacija svoj suparnički izričaj dobiva u sukobu etabliranih stranaka demokratskog ustavnog poretka i desnih populističkih parija koji se nalaze u sivoj zoni između demokracije i autoritarizma. Demokratska glavna struja, od Habermasa do Lijpharta, od deliberativne do konsocijacijske demokracije, od CDU-a do SPD-a, smatra polarizaciju nepoželjnom u demokraciji. Razum, kompromis, deliberacija lišena moći i interesa ili barem pregovaranje bez konflikta i posredovanje između interesa smatraju se srži postideološke politike 21. stoljeća. Prvaci ovakve vrste politike bile su glavne stranke desnog i lijevog centra, kooperativna interesna udruženja, te tehnokrati. Od 1945. godine oni su bili održavani ili su se sami održavali kao depolitizirani integrativni akteri demokracije. Međutim, nemoguće je ne primijetiti i slabe strane. Bogatstvo bogatih se povećalo, a raslo je i siromaštvo siromašnih, neoliberalna paradigma je zavladała kako tržištima tako i ekonomskim fakultetima, a konzervativni i reakcionarni tradicionalisti su moralizirajućim argumentima izgnani iz glavne struje javnoga diskursa. Oni, kao i niže klase, dobivaju malo toga od „ekonomske racionalnosti“ (obećanje *trickle-down* efekta) i kozmopolitskog razuma (univerzalnost, otvorene granice, supranacionalizam). Dugo vremena reagirali su rezignacijom, uvelike se povlačeći iz političke participacije.

Postmarksisti poput Chantal Mouffe i Ernesta Laclaua prihvatili su se ove teme, pozdravivši polarizaciju i repolarizaciju kao konstitutivne momente u društvu. Prema njihovoj argumentaciji, polarizacija vodi prema iskrenijoj političkoj konfrontaciji, a istodobno ohrabruje političku participaciju, te vraća dijelove marginaliziranog, manje privilegiranog i manje obrazovanog stanovništva kao dionike političke rasprave. Polarizacija se stoga shvaća kao panaceja protiv široko rasprostranjenog nezadovoljstva politikom.

Drugim riječima, tako se ponovno javljaju programatske alternative koje je bilo teško pronaći u okviru konsenzusne demokracije i tvrdnji glavnih stranaka o „politici bez alternative“. Međutim, uzevši u obzir uska ekonomska ograničenja koja nameću globalno nesputana tržišta, ova se polarizacija ne odvija toliko u ekonomskoj koliko u kulturno-identitetskoj sferi. Na vrhu populističkog dnevnoga reda nije komunitarističko zauzdavanje tržišta i nejednakosti koje ona proizvode, već prije borba protiv stranih drugih. Otudjenje manje kozmopolitskih nižih slojeva pretvara se u ksenofobiju. Postoji opasnost da legitimni pluralistički zahtjev za time da se ne bude stjeran na rub političkog diskursa zaposjedne krajnja desnica s nedemokratskim sadržajima. Desni populistički sadržaji nikako nisu sami po sebi nedemokratski. Međutim, oni postaju nedemokratski u trenutku kada se obruše na demokratske principe slobodne jednakosti i jednake slobode na temelju rase, narodnosti, religije ili roda.

Doista, političko sukobljavanje postaje sve više polarizirano. Ako odemo dalje od Laclaua i Mouffe,¹¹ možemo argumentirati kako je politička participacija u porastu kao rezultat novo politiziranog rascjepa, te kako niže i otuđene klase ponovno zadobivaju politički glas. Pluralistički teoretičari demokratskog predstavništva također ne mogu to zanijekati. Institucije i procedure demokracije pravne države ponovno pokazuju svoj kapacitet prilagodbe i reprodukcije, omogućavajući da se predstavnički jaz koji su za sobom ostavile etablirane stranke popuni novim strankama. Ovo je bit pluralističkog predstavništva. No, budući da ovo novo predstavništvo šteti demokraciji sadržajima koji potkopavaju demokraciju, sada je na etabliranim strankama da ponovno osvoje ove političke prostore dobrim argumentima i reaktivnom, no odgovornom politikom unutar okvira pluralističkoga natjecanja. To je onda liberalno-demokratska igra koja pluralizam uzima za ozbiljno, te ne pokušava spasiti demokraciju od njenih stvarnih ili pretpostavljenih neprijatelja koristeći nedemokratske zabrane ili moralistička isključivanja.

Međutim, demokratska politika ne može jednostavno kopirati desnu populističku politiku kako bi potkopala desne populističke stranke. Nasuprot tome, kozmopoliti ne bi trebali jednostavno iz rasprave isključivati komunitarističke pozicije kao moralno neprihvatljive i nastupati s kognitivnom i moralističkom arogancijom bolje obrazovanih, čak i ako te pozicije u sebi sadrže nacionalistički podtekst. Takvo ponašanje samo izaziva ono što pokušava zaustaviti, tj. potiče sve veći broj ljudi da potraže predstavništvo u zagrljaju desnih populista.

4.2. MODEL DEMOKRACIJE

Kozmopoliti, i u tome nisu u krivu, sebi prisvajaju moralno povišenu poziciju u pitanjima ljudskih prava i izbjeglica. No, posjeduju li oni i bolji koncept demokracije? Upitno je je li tome tako. Kozmopoliti se opredjeljuju za prenošenje suverenih prava nacionalnih država na međunarodne organizacije i supranacionalne režime, ako ne već i na daleku viziju demokratske svjetske vlade, svjetskoga parlamenta i globalnoga civilnog društva. Ovo je slučaj od UN-a do EU-a, od ugovora o slobodnoj trgovini do MMF-a, od svjetskih klimatskih konferencija do direktiva o fiskalnoj politici namijenjenih visokozaduženim državama u eurozoni. Kozmopolitski se argument temelji na dvama stupovima: na funkcionalističkom i normativnom. Funkcionalisti tvrde kako je današnji svijet toliko usko isprepleten da se

11 Treba istaći kako sâma Mouffe (2000, 2005) desni populizam smatra krivim odgovorom na „postpolitičku“ konstelaciju budući da on iskrivljava pojam političkog etničko-esencijalističkom koncepcijom kolektiviteta, te tako sâm ugrožava pluralizam koji je isprva bio ograničio neoliberalizam.

sve veći broj transnacionalnih problema učinkovito može riješiti jedino iznad razine nacionalne države. Tvrde kako se nacionalna država mora pomiriti s činjenicom da je uvezana u višerazinski sustav. Učinkovitost i djelotvornost transnacionalnog djelovanja stoga postaju automatski izvor legitimacije dijeljene suverenosti. Demokratski gubici u smislu participacije, transparentnosti, autoriteta ili predvidljivosti odluka za funkcionaliste ili nisu važni ili ih smatraju kolateralnom štetom nezaustavljivog procesa transnacionalizacije i supranacionalizacije političkih zajednica, politike i javnih politikâ.

Osim ovakve funkcionalističke perspektive koja je široko raširena u istraživanjima upravljanja, kozmopoliti poput Thomasa Poggea (1992) ili Davida Helda (2010) nude normativni argument kako bi oni na koje se odnose političke odluke trebali sudjelovati u njihovu donošenju. Ovaj je argument, koji seže do drevnoga rimskog privatnog prava, sačuvan u Justinijanovoj kodifikaciji, a u međunarodnome pravu ga je poznatim učinio ustavni teoretičar Hans Kelsen (1925). Kelsen eksplicitno koristi ovaj argument kako bi razgraničio demokracije nacionalne države od diktatura. Dok kelsenovski argument svakako ima smisla u nacionalnome kontekstu, u međunarodnome bi kontekstu on *in extremis* vodio zaključku kako bi ostatak svijeta uvijek trebao sudjelovati u odlukama Sjedinjenih Država s obzirom na dalekosežni utjecaj američkih odluka na svijet. Ovakav je zahtjev, premda možda normativno opravdan, politički besmislen i naivan.

4.3. SUPRANACIONALIZAM I NJEGOVI DEMOKRATSKI TROŠKOVI

Supranacionalno proširenje demokracije ima svoje troškove. Što su politički prostori veći i kompleksniji, to su manje podobni da se njima demokratski vlada, kao što je to uvjerljivo pokazao Robert Dahl (1989, 213 i d.), doajen proučavanja demokracije. Doista, središnja normativna dobra demokracije, kao što su jednaka participacija građana, transparentnost i predvidljivost političkih odluka, prava na parlamentarno savjetovanje ili pak vertikalna i horizontalna kontrola vlasti, puno je teže uvjerljivo primijeniti iznad razine nacionalne države negoli unutar nje. Niti kozmopoliti ne bi to zanjekali. Međutim, za njih funkcionalistički argument neizbježnosti višerazinskog odlučivanja tendencijski je jači od normativnih briga oko gubitka demokracije. Ipak, treba tek vidjeti dokaze da su odluke UN-a, MMF-a, pa i EU-a u pravilu posebno učinkovite ili čak promišljene. U zadnjim krugovima proširenja, kao i kod pokušaja dublje integracije, posebno su vidljive postale blokade pojedinih zemalja članica ili odbijanja da se implementiraju odluke EU-a. Ovo su jasni znakovi upozorenja za pristaše upravljanja iznad razine nacionalne države.

Međutim, nacionalističko odbijanje supranacionalne koordinacije također, čini se, ne nudi put za demokraciju i za budućnost. Potrebno je pronaći treći put između kozmopolitske širokogrudnosti u odricanju od suverenih prava nacionalnih država i povlačenja u komunitarističku utvrdnu nacionalne države. Harvardski ekonomist Dani Rodrik je nedavno barem natuknuo smjer kojim bi trebalo krenuti: „Tanka supranacionalna pravila“, prema Rodriku (2011), trebaju biti povezana s „gustim pravilima demokratske nacionalne države“. Treba uspostaviti supranacionalne okvire pravila, no nacionalnim državama treba ostaviti da ih pobliže određuju. Također treba olakšati mogućnosti za izuzeća, čime bi se spriječilo da globalizirana tržišta i snažne izvršne koalicije pregaze demokratski zajamčena dobra. „Demokracije“, tvrdi Rodrik, „imaju pravo štiti svoj društveni poredak, a kada se to pravo nađe u sukobu sa zahtjevima globalnoga gospodarstva, potonje bi trebalo popustiti“ (Rodrik, 2011, xix). Ovaj treći put ne treba nikako tumačiti kao ekvidistancu od globalne Scile i nacionalne Haribde: ovdje se primat daje demokraciji nacionalne države sve dok je ona sposobna organizirati političko donošenje odluka na demokratskiji način od međunarodnih sporazuma i supranacionalnih režima. Takav put, dakle, ne samo da održava normativni primat demokracije, već je to i čin političke razboritosti koji demokratskim sredstvima kopa tlo pod nogama desnog populizma.

5. ZAKLJUČAK

Novi društveni rascjep počinje mijenjati stranački krajolik u Europi. Desne populističke stranke, kao nacionalno-šovinistički odvjetak komunitarizma, duguju dobar dio svojega uspjeha ovome fenomenu. Ovaj rascjep u nastajanju može se objasniti u smislu predstavničkog jaza u europskim stranačkim sustavima. U zadnja dva ili tri desetljeća dolazi do povećanja broja građana koji osjećaju da ih etablirane stranke ne predstavljaju u ekonomskom, diskurzivnom ili kulturnom smislu. Desni populistički popunili su taj predstavnički jaz. Ekonomski i kulturni rascjepi se ne presijecaju, već se preklapaju i međusobno pojačavaju. Činjenica da su se etablirane stranke i mediji udružili u neformalnoj koaliciji izvanrednog stanja protiv desnih populista u zemljama poput Francuske, Austrije i Njemačke dodatno pojačava političku važnost ovoga rascjepa. Na desne se populiste više ne gleda kao na marginalne grupacije, već kao na potencijalne vladajuće stranke protiv kojih se valja boriti. Činjenica da je Donald Trump izabran na najmoćniju političku dužnost na svijetu nakon što je vodio populističku kampanju vjerojatno će dodatno produbiti novi rascjep. Uz to, ojačat će status, važnost i dugovječnost desnoga populizma dokle god etablirane stranke ne budu u stanju premostiti predstavnički jaz.

LITERATURA

- Allardt, Eriki, Perttii Pesonen. 1967. "Cleavages in Finnish Politics". In: Lipset, Seymour Martini and Rokkan, Stein. (eds.). *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press, 325–366.
- Bartolini, Stefano. 2005. *Restructuring Europe: Centre Formation, System Building, and Political Structuring between the Nation State and the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Calhoun, Craig. 2002. "Imagining Solidarity: Cosmopolitanism, Constitutional Patriotism, and the Public Sphere". *Political Culture* 14. 1): 141–71.
- Dahl, Robert. 1989. *Democracy and Its Critics*. New Haven, London: Yale University Press.
- Eckstein, Harry. 1966. *Division and Cohesion in Democracy: A Study of Norway*. Princeton: Princeton University Press.
- Held, David. 2010. "Principles of Cosmopolitan Order". In: Brown, Garrett W. and Held, David. (eds.). *The Cosmopolitan Reader*. Cambridge: Polity Press, 229–247.
- Kelsen, Hans. 1925. *Allgemeine Staatslehre: Enzyklopädie der Rechts- und Sozialwissenschaften*, 23. sv. Berlin: J. Springer.
- Kriesi, Hanspeter, Grande Edgar, Lachat, Romain Dolezal, Marti Bornschier, Simon and Frey, Timotheos. 2008. *West European Politics in the Age of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laclau, Ernesto. 2005. *On Political Reason*. London: Verso.
- Mouffe, Chantal. 2005. *The Democratic Paradox*. London: Verso.
- Merkel, Wolfgang and Sascha, Kneip. (eds.). 2018. *Democracy and Crisis: Challenges in Turbulent Times*. Wiesbaden: Springer VS.
- Pogge, Thomas. 1992. "Cosmopolitanism and Sovereignty". *Ethics* 103. 1): 48–75.
- Rodrik, Dani. 2011. *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*. New York: W.W. Norton.
- Strijbis, Oliver, Teney, Céline and Helbling, Marc. (in the press) "Why are Elites More Cosmopolitan than the Masses?" In: de Wilde, Pieter at all, chapt. 2.
- de Wilde, Pieter, Koopmans, Ruud, Merkel, Wolfgang, Strijbis, Oliver and Zürn, Michael. (in the press) *The Struggle over Borders: the Sociology of Cosmopolitanism and Communitarianism*.
- Zürn, Michael. 1998. *Regieren jenseits des Nationalstaates: Globalisierung und Denationalisierung als Chance*. Frankfurt na Majni: Suhrkamp.

SUMMARY

COSMOPOLITANISM VERSUS COMMUNITARIANISM:
A NEW CONFLICT IN EUROPEAN DEMOCRACIES

The author identifies the emergence of a new cosmopolitan-comunitarian political cleavage based on comparative research of elites in five countries (Germany, Poland, Turkey, Mexico and USA) and date from the World Values Survey (WVS) and the Transatlantic Trends Survey (TTS). The new cleavage cuts right through the electorate, the party structures of the mainstream parties, creates a representation gap and opens up political space for populist parties. The author discusses the consequences of the new cleavage for democracy and warns that although new populist parties do narrow the representation gap, they also harm democracy if and when they advocate racial, ethnic, religious or gender exclusion and thus undermine the democratic principle of equality. The mainstream parties, on the other hand, may also harm democracy if they try to save it by using undemocratic prohibitions or moralistic exclusions. The author concludes by establishing the primacy of nation-state democracy as long as it is capable of organizing political decision-making more democratically than international treaties and supranational regimes.

KEY WORDS: political cleavages, populism, democracy, representation gap, cosmopolitanism, communitarianism.